

Editorial

Lednové číslo Sociowebu je věnováno genderové problematice, která se na stránkách Sociowebu objevila již několikrát (viz např. 1-6/2004, 19-20/2003). Mottem tohoto vydání se stala otázka vyslovená jedním z účastníků přednášky o každodenním fungování genderových vztahů v rodině a domácnosti: „A vědí to muži vůbec?“ Nejspíš vás napadne: Cože by to měli muži vědět a nejspíš nevědí? V tomto zcela konkrétním případě to znamenalo, „že muži *mají/by měli* ženám *pomáhat*.“ „Klasická“ odpověď na vyslovenou otázku vyvolává otázky další: Odkud pramení pohled tohoto muže na každodenní sociální realitu? Proč *by měli* muži ženám *pomáhat*? Proč by se neměli, stejně tak jako ony, podílet na oné spoustě každodenní, pravidelné, soustavné (někdy značně monotónní a nudné, jindy možná i zábavné a relaxační) práci?, apod. Rozklad úvodní otázky nás tak přivádí k obecnějším problémům a dalším otázkám, které se týkají nejen organizace genderových vztahů ve společnosti, ale samé její podstaty, týkají se i (ne)fungování genderových vztahů, potažmo organizace a (ne)fungování společnosti jako celku.

Jednotlivé příspěvky se pak snaží ozřejmit (nejen těm zvědavým, leč neznalým, ale každému, kdo se o tuto problematiku zajímá) některé sociologické aspekty fungování genderových vztahů, resp. genderových ne/rovností jak ve sféře soukromé (rodině a domácnosti) a veřejné (zejména na trhu práce a v politice), tak také při jejich „vzájemném průniku“ a ovlivňování se v každodenním životě. V lednovém čísle pak naleznete následující příspěvky:

„**Koho straší kvóty?**“ – neboli je možná demokracie bez vyššího zastoupení žen v politice a jsou kvóty účinným nástrojem vyrovnání šancí v této oblasti?;

„**Pracovní a rodinné role žen z pohledu dvou generací**“ – komparuje pohled dvou generací (rodičovské a studujících vysokou školu) na genderové vztahy a zjišťuje posuny ve vnímání některých genderových témat;

„**Pracující rodiče: ženy i muži?**“ – se zamýšlí nad možnostmi kombinace práce a rodiny u žen a mužů zejména v souvislosti s různými formami genderového znevýhodnění na trhu práce;

„**Proč ženy pracují více než muži?**“ – nás směřuje na nerovnosti v dělbě práce v domácnosti a její na možná vysvětlení;

„**Hodnocení práce v domácnosti**“ – se zaměřuje na fungování genderových stereotypů při dělbě domácích prací a na její hodnocení ženami a muži;

„**Otcové v péči o děti**“ – pojednává o stereotypu matky pečovatelky a fenoménu nových, pečujících otců;

„**Co znamená rozvod pro ženy a co pro muže**“ – osvětluje podobnosti a rozdílnosti sociálního dopadu rozvodu manželství v rodinách s dětmi na rodiče v různých oblastech jejich každodenního života.

Další texty o genderové problematice můžete nalézt na <http://www.genderonline.cz>.

Příjemnou četbu přeje

Hana Maříková

hana.marikova@soc.cas.cz

Únorové číslo Sociowebu bude věnováno tématu *Důvěry a demokracie v postkomunistických zemích střední a východní Evropy*.

«Teorie pro všechny»

»

Koho straší kvóty?¹

Klíčová slova: politická participace žen, kvóty, pozitivní akce

V rámci kritiky existující demokracie se stále více i u nás ozývají hlasy poukazující na její nedostatečnost v případě, že vylučuje polovinu občanů státu z rozhodování a participaci na politickém životě společnosti. Pojem demokracie můžeme definovat jako vládu lidu sobě samým, přičemž samozřejmě nikde není stanoveno, jakého je tento lid pohlaví. Jelikož má naše současná společnost výhodu již zejména v průběhu 20. století vybojovaných bojů týkajících se ženských práv (ale ne pouze ženských), jeví se fakt, že toto formální uznání žen jako plnohodnotných bytostí není stále odraženo v realitě, jako přinejmenším velmi zarážející. Rozpor mezi demokratickými ideály vyjádřenými v deklarované rovnosti všech lidí a každodenní realitou tak poukazuje na závažný demokratický deficit. To se však netýká pouze demokracie, ale rovněž obecně formulování principů spravedlnosti, která je nemyslitelná bez prosazování rovnosti žen a mužů.

Ačkoli debaty o tom, jak zvýšit počet žen v politice a obecně v rozhodovacích pozicích, u nás již určitou dobu probíhají, neustále se vrací klíčová a doposud nevyřešená otázka kvót, respektive *pozitivní akce*². Problém spočívá do

¹ Příspěvek vznikl v rámci cíleného výzkumu AV ČR „Podpora společenské akceptace a efektivního prosazování genderové rovnosti ve veřejné sféře, č.g. S700280503.

² Záměrně používám termín pozitivní akce místo široce rozšířeného pojmu pozitivní diskriminace, který může být vnímán jako *contradictio in adiecto*. Nicméně tyto dva pojmy nemusí být chápány jako přesná synonyma. Barbara Einhorn označuje pozitivní akci za slabší strategii než pozitivní diskriminaci, neboť zatímco pozitivní diskriminaci spojuje s direktivními kvótami, pouze ženskými kandidátkami atd., pozitivní akce poskytuje podle ní ženám podporu ve formě tzv.

jisté míry v neznalosti a dezinterpretaci tohoto druhu opatření, zdůrazňování jeho nebezpečnosti z důvodu dvojího stigmatizování marginalizovaných skupin a implicitní spojování konkrétně kvót s represivním socialistickým režimem. Ani jedna z uvedených námitek ale neobstojí, pokud budou opatření pozitivní akce podpořeny legitimitou zdola a naformulujeme-li je tak, aby nestigmatizovaly jednu skupinu jako nedostatečnou. Úspěšné zvýšení počtu žen v rozhodovacích pozicích se bez kvót neobešlo nikde na světě.³ Na druhou stranu ale nemůžeme chápat kvóty jako všespásné řešení, naopak kvóty by měly sloužit jako dočasné opatření, které napomůže zvýšit počet žen v politice a které může být po určité době, když budou ženy v politice již etablovány, zrušeno. Zároveň ovšem musí být zavedení kvót provázeno dalšími opatřeními vedoucími k odstranění strukturálních nerovností ve společnosti. Z tohoto hlediska skrývá nepochybně určitý potenciál strategie gender mainstreamingu, nicméně je zapotřebí brát v potaz námitku poukazující na definiční nejasnost tohoto konceptu (Einhorn 2005). Gender mainstreaming především nesmí vytlačit pozitivní opatření směřovaná k nastolení genderové rovnosti.

Jak tedy formulovat tato pozitivní opatření dostatečně silně na to, aby skutečně vedla ke zvýšení počtu žen v rozhodovacích pozicích, zároveň ovšem takovým způsobem, aby nedošlo ke stigmatizaci žen jako problémové skupiny? Nesmíme se především nechat svést jednoduchou argumentační pastí *dilematu difference*, jež spočívá ve skutečnosti, že přehlížení specifické odlišnosti a prosazování neutrálních pravidel může konkrétní skupiny či jedince znevýhodňovat a podrobovat většinové normě, na druhé straně ale důraz na odlišnost může vést ke dvojí stigmatizaci znevýhodněných a zvěcnění skupinové odlišnosti. Pokud totiž mluvíme o pozitivní akci, je třeba rozlišovat mezi jejími jednotlivými formami. Argument hrozby stigmatizace skupiny lze v případě podpůrných opatření vedoucích k vyrovnání poměru pohlaví v politice obejít jeho neutrálním definováním. Kvóty by měly být stanoveny pro obě pohlaví, tedy jako minimální procentuální zastoupení jak

---

dobrovolných kvót a jiných povzbuzujících programů (Einhorn 2005). Souhlasím s názorem, že uplatňování genderově neutrálního přístupu samo o sobě při existenci strukturálních nerovností nepostačuje, domnívám se ale, že úspěšné strategie vedoucí ke zvýšení počtu žen v politice mohou být formulovány rovnostářsky a zároveň upřednostňovat princip rovných příležitostí před principem rovných práv ve smyslu stejných práv pro všechny. Navíc zmíněné rozlišení pozitivní diskriminace a pozitivní akce, která tedy nezahrnuje mechanismus direktivních kvót, nepředpokládají všechny autorky a autoři. Používám proto termín pozitivní akce v širším smyslu než navrhuje Einhorn.

³ Na diskusním fóru *Zvýšení počtu žen v rozhodovacích pozicích*, které organizovalo občanské sdružení Fórum 50 %, padla námitka, že na Islandu došlo ke zvýšení počtu žen v politice prostřednictvím založení strany žen. Domnívám se však, že tato specifická populace čítající asi 268 000 obyvatel se silnou feministickou tradicí nemůže sloužit jako dobrý srovnávací příklad pro Českou republiku.

mužů, tak žen. Může tak být stanoveno minimálně 40 procentní zastoupení žen a minimálně 40 procentní zastoupení mužů, zbývajících 20 % pak bude ponecháno „volné soutěži“ mezi jednotlivými kandidátkami a kandidáty. Zároveň by opatření pozitivní akce neměly být jednostranně nařizovány shora. V tomto smyslu se jeví jako efektivní tzv. neformální kvóty, které zavádějí jednotlivé politické strany pro poměr mužů a žen na kandidátních listinách, případně specifikují rovněž umístění žen a mužů na těchto listinách, aby byla zajištěna rovná reálná šance na zvolení⁴, nebo ve vnitrostranických orgánech⁵. Jako příklad úspěšného využití vnitrostranických kvót bývají často uváděny skandinávské země⁶, kde je ale zároveň vysoké procento žen v politických orgánech výsledkem dlouhodobého prosazování ženských platforem v souvislosti s makrostrukturálními faktory, zejména socioekonomickými – vzdělání žen, jejich účast na pracovním trhu atd., kulturními – obecné normy a hodnoty ve společnosti, postoje k genderovým nerovnostem, a v neposlední řadě rovněž faktory institucionálními – volební systém atd. (Rakušanová et al. 2005a: 99). Je tedy patrné, že pro změnu genderových schémat jak v politice, tak obecně ve společnosti je zapotřebí zejména určitá proměna vnímání postavení ženy ve společnosti. V České republice chybí především veřejný diskurs o politické účasti žen, který by mohl vyvinout společenský tlak na představitele politických stran a proměnit vnímání institucionálních mechanismů zásadních pro ustavení rovnosti ve společnosti. Na tomto místě je vhodné připomenout, že ve většině západních zemí došlo k zásadním proměnám postavení žen v 70. a 80. letech, kdy feministickému diskursu dominoval feminismus difference, který kladl důraz na ženské hodnoty a charakteristiky v protikladu k mužským, neproblematizoval tudíž explicitní zvýhodnění marginalizované skupiny. Ačkoli byl tento přístup posléze oprávněně kritizován za esencialistické pojetí genderových vztahů, je zjevné, že v některých ohledech napomohl proměnit

---

⁴ Tento krok je důležitý, neboť eliminuje vliv nesouladu mezi formálním naplněním kvót a reálnou šancí na zvolení, tj. případy, kdy jsou ženy zařazovány na kandidátních listinách na nevolitelných místech. V České republice například dochází k poklesu poměru počtu kandidujících žen a počtu zvolených žen, což potvrzuje minimální snahu politických stran nominovat ženy na volitelná místa (Rakušanová 2005b: 27).

⁵ V České republice uplatňuje kvóty pro zastoupení žen ve vnitrostranických orgánech pouze jedna parlamentní strana – ČSSD, která má stanoveno minimálně 25 % zastoupení žen ve vnitrostranických orgánech. Toto opatření se již ale neaplikuje na kandidátní listiny.

⁶ Ve Švédsku, Norsku a Finsku jsou vnitrostranické kvóty v nějaké formě doposud uplatňovány, výjimkou je Dánsko, kde byly vnitrostranické kvóty některými, zejména levicovými stranami aplikovány v 70. a 80. letech, v současnosti již ale tato opatření dánské politické strany neuplatňují. Mírně odlišný princip uplatňuje i Finsko, kde je kladen důraz na nepřímou volenou veřejné orgány, které jsou voleny či nominovány již mezi vybranými. Princip genderové rovnováhy je zde uplatňován rovněž v řídicích orgánech společností zčásti či zcela vlastněných státem (Rakušanová et al. 2005a: 96 - 103).

vnímání postavení ženy ve společnosti. Otázkou zůstává, do jaké míry lze „přeskočit“ tuto fázi preferování, ať zjevného či skrytého, určitých skupin.⁷ Princip rovnosti je zejména nutně chápat nikoli ve smyslu stejnosti, ale spíše ve smyslu rovnosti v odlišnosti. Poté je možné, jak rovněž zdůrazňuje Fraser, připustit, že spravedlnost může vyžadovat uznání individuální či skupinové zvláštnosti, nicméně dodatečně k uznání obecné lidské přirozenosti, uznání odlišnosti ale není vždy nejvhodnějším způsobem pro překonání nedostatečného uznání a institucionální podřízenosti (Fraserová, Honneth 2004). Rozhodnutí lze podle Fraser provést pouze pragmaticky na základě posouzení kontextu specifického případu. Nesprávný předpoklad výlučné volby mezi principem rovnosti a principem uznání diference přejalo podle ní rovněž feministické myšlení, které tím vede feministickou teorii do slepé uličky, neboť genderová spravedlnost je podmíněna oběma principy, mezi nimiž nelze rozhodnout bez posouzení kontextu (Fraser 1997).

Na zmíněném diskusním fóru *Zvýšení počtu žen v rozhodovacích pozicích* pořádaným občanským sdružením Fórum 50 % 24. listopadu 2005 se setkaly ženy napříč politickým spektrem. Do jisté míry zde vyšly najevo dva hlavní problémy zabraňující prosazení vyššího zastoupení žen v politických strukturách v České společnosti. Prvním z nich je značná neochota uzнат nízký počet žen v politice jako problém, který vyžaduje institucionální řešení. Druhým pak doposud velmi malá míra kooperace mezi ženami různých politických stran. Zároveň byl zjevný odlišný přístup ke specifickým mechanismům prosazení rovnosti žen a mužů v závislosti na příslušnosti k politické straně. Zatímco ženy levicově orientovaných stran jsou vstřícné k zavedení kvót jako osvědčenému mechanismu zvýšení politické participace žen, ženy ze stran politického středu (existují ale i výjimky) a pravicově orientovaných stran preferují spíše rétorické strategie zahrnující oficiální přihlášení se k politice rovných příležitostí a vedení veřejných diskusí za účelem zvýšení obecného povědomí.⁸ Rozdíl mezi pravicí a levicí v přístupu k mechanismům pozitivní akce vyplývá rovněž z mezinárodních srovnání, kde je situace obdobná. K odmítnutí kvót vede ve většině případů buď do značné míry rigidní lpění na tradičně ženské roli jako matky a pečovatelky o „teplo rodinného krbu“, nebo jednostranné a nekritické zdůrazňování principu rovnosti ve

smyslu stejného zacházení se všemi členy společnosti, ovšem bez ohledu na institucionální znevýhodnění či sociální nespravedlnost. Často se objevují argumenty typu „Ženy žádné kvóty nepotřebují, musí se prosadit vlastní pílí a schopnostmi“ nebo „Kvóty snižují vážnost ženou získaného mandátu“. První argument opomíjí fakt, že se muži se sebou navzájem solidarizují, narozdíl od žen, a v primárních volbách, ve kterých jsou sestavovány kandidátní listiny, se volí navzájem. Tato solidarita mezi muži ostře kontrastuje s její absencí mezi ženami, které na sebe pohlížejí očima většinové skupiny a přijímají negativní stereotypy konstruované touto skupinou o nich samotných. Druhý argument se rovněž opírá o rétoriku většinové skupiny mužů, kteří v ženách logicky spatřují konkurenci vlastního mocenského postavení, a opomíjí skutečnost, že při nerovných výchozích podmínkách neexistuje ani rovná šance na zvolení, tedy ani mandát získaný mužem za nerovných podmínek mu nepřisuzuje stejnou vážnost, jako by tomu bylo v případě srovnatelných podmínek garantovaných genderovou vyvážeností. Tento druhý argument proti kvótám rovněž podporuje normativní interpretaci „mužského“ způsobu vedení politiky. Aniz bych chtěla sklouznout k esencialistickému nazírání „mužského“ a „ženského“ způsobu jednání, je zřejmé, že imperativ výkonu a „non-stop“ pracovního nasazení vyhovuje těm, kteří obětují soukromý život – partnerský či participaci na výchově dětí. Je však nasnadě zdůraznit, že tento přístup nemusí vyhovovat mnohým mužům, stejně jako nevyhovuje všem ženám (některým ženám ale samozřejmě naopak vyhovovat může). Dostáváme se tak k další problematické výlučné volbě mezi profesním úspěchem a soukromým životem. Tento protiklad je ale stejně škodlivý a zavádějící jako falešný protiklad rovnosti a odlišnosti. Zásadním heslem by tedy mělo být: Nepřizpůsobujme se stávajícímu statu quo, aniž bychom jej podrobili kritickému zkoumání.

Vzhledem k situaci, že po 16 letech demokratického vývoje v České republice v poslanecké sněmovně zasedá pouze 16 % žen a v senátu 9 žen z celkového počtu 81 mandátů⁹, je třeba konečně vyzdvihnout téma nízkého zastoupení žen v politice na všech úrovních jako vysoce relevantní a významný faktor, podle kterého můžeme poměřovat demokratičnost našeho systému. Navíc pokud systém politické reprezentace systematicky vylučuje polovinu populace (samozřejmě v tomto ohledu je důležité mít na paměti rovněž další marginalizované skupiny), je možné zpochybnit samotnou jeho demokratičnost.

⁷ Toto je aktuální problém v diskusích o multikulturalismu. Ačkoli nelze logiku multikulturalismu zcela aplikovat na ženy (cílem totiž není uznání žen jakožto žen s důrazem na jejich odlišnost od mužů), v určitých ohledech můžeme ženy jakožto skupinu definovanou systémovým znevýhodněním podporovat politikou diference po vzoru multikulturních snah o ocenění kulturních menšin.

⁸ Na tomto setkání se proti kvótám vyslovily ženy z ODS, KDU-ČSL (ne všechny), členky Mladých konzervativců. Naopak ze zastoupených stran byly pro kvóty ženy z ČSSD, členky Evropských demokratů (ačkoli jde o středovou až pravicovou stranu) a politické strany žen Rovnost šancí. KSČM a Strana zelených neměly na setkání zastoupení.

⁹ V Poslanecké sněmovně zasedá v současné době 12 žen za KSČM, 9 žen za ČSSD, 8 žen za ODS, 2 ženy za KDU-ČSL a 1 žena za US-DEU, celkem je to 16 % žen z celkového počtu 200 členů/nek poslanecké sněmovny. V Senátu zasedá 9 žen, tj. 11 % z celkového počtu 81 senátorů/senátorek. Ve volbách do Evropského parlamentu v roce 2004 uspělo 5 žen z celkového počtu 24 poslanců/poslankyň za ČR. Nejvyšší zastoupení získaly ženy ve volbách do obecních zastupitelstev, kde ženy tvoří 22, 7 %. Naproti tomu mezi hejtmany nefiguruje ani jedna žena (Ženy a muži v datech 2005).

Vzhledem ke zkušenostem v západních zemích lze považovat zavedení kvót, například v podobě vnitrostranických kvót pro kandidátní listiny a poměrné zastoupení mužů a žen ve stranické struktuře, jako osvědčenou metodu, která nenarušuje demokratické principy rovnosti, ba naopak podporuje jejich důsledné prosazení. Zavedení kvót je ale do značné míry podmíněno schopností žen napříč politickým spektrem kooperovat a vyvíjet tlak na jednotlivé strany. Pouze v případě, že bude otázka nevyrovnané účasti žen a mužů v politice definována jako závažný problém a demokratický deficit systému, můžeme doufat ve změnu současné negativní situace. Nadto pouze veřejný dialog a tlak zdola mohou vyvolat dostatečný impuls pro požadovanou změnu. V tomto smyslu hrají bezpochyby významnou úlohu vedle politiků a politiků rovněž neziskové organizace zabývající se politickou participací žen. Ovšem zásadní je pak zejména vzájemná komunikace mezi politiky a politikami a občanskými aktivisty a aktivistkami, která je obecnou podmínkou zlepšení podmínek nejen žen, ale také společnosti jako celku.

Zuzana Uhde
zuzana.uhde@soc.cas.cz

Literatura

- Einhorn, B. 2005. „Citizenship, Civil Society and Gender Mainstreaming: Contested Priorities in an Enlarging Europe“. *Sociological Review*, Vol. 41, No. 6, v tisku.
- Fraser, N. 1997. „Multiculturalism, Antiessentialism, and Radical Democracy. A Genealogy of the Current Impasse in Feminist Theory“. Pp. 175 – 188 in táž. 1997. *Justice Interruptus: Critical Reflexions on the „Postsocialist“ Condition*. New York: Routledge.
- Fraserová, N., Honneth, A. 2004. *Přerozdělování nebo uznání?*. Praha, Filosofia.
- Rakušanová, P. et al. 2005a. *Závěrečná zpráva výzkumu Analýza nízkého počtu žen v politických rozhodovacích funkcích*. Praha: MPSV, www.mpsv.cz
- Rakušanová, P. 2005b. „Mechanismy inkluze a exkluze žen v politice v České republice“. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 6, č. 2, s. 25 – 30.
- Ženy a muži v datech*. 2005. Praha: MPSV a ČSÚ.
- »

Pracovní a rodinné role žen z pohledu dvou generací¹⁰

Klíčová slova: genderové role, kombinace práce a rodiny, vysokoškoláci

Změny politického, ekonomického a sociálního systému po roce 1989 se začaly významným způsobem promítat také do obousměrné vazby práce a rodiny. V důsledku měnících se podmínek, příležitostí a hodnotových orientací ve společnosti, dochází k pluralizaci životních

strategií a uspořádání vztahu: práce, rodina (a/nebo volný čas). Časování a rozhodování o důležitých životních událostech, jako např. ukončení studia, nástupu do zaměstnání, založení rodiny, apod. se mění. Spolu s větší mírou svobody rozhodování a za podmínek větší ekonomické nejistoty (zaměstnání, bydlení, institucionální podpory rodin) vzrůstá však také celková nejistota a větší odpovědnost za vlastní jednání a rozhodování.

V souvislosti s projevy změněných životních podmínek a měnících se hodnot ve společnosti, konstatují sociální vědci a vědkyně např. odpovědnější přístup mladých lidí k zakládání rodin a odkládání manželství a rodičovství do doby, kdy bude mít pár zajištěno bydlení a dobrou pozici v zaměstnání. Genderové senzitivní výzkumy pak analyzují chování mladých lidí z hlediska vlivu, který mají na jejich životní strategie genderové nerovnosti v oblasti práce, rodinných a partnerských vztahů. Pro ženy je totiž zaměstnání a s ním spojená ekonomická nezávislost výrazně nejistější ve srovnání s muži právě v důsledku přetrvávajících více či méně skrytých forem diskriminace žen v práci a nerovností v rodině, kde ženy vykonávají větší objem práce než jejich partneři. Výzkum Veřejné mínění o postavení žen na trhu práce, který provedl Sociologický ústav AV ČR v roce 2003, ukázal dokonce, že až 40 % žen má osobní zkušenost se znevýhodněním v práci. V polovině případů bylo přitom důvodem jejich znevýhodnění právě pohlaví. Podíl mužů, kteří mají podobnou zkušenost je zanedbatelný.

V tomto textu se zaměříme na prolínání a vzájemné ovlivňování pracovních a rodinných rolí žen, a to z pohledu dvou generací: současných vysokoškolských studentů a studentek a jejich rodičů. Cílem výzkumu Profese ženy a rodinné soužití – rozdíly v názorech českých mužů a žen dvou věkových kategorií na roli ženy, který v roce 2003 provedla Masarykova univerzita v Brně spolu se Sociologickým ústavem AV ČR, bylo srovnání názorů a zkušeností rodičů současných studentů a studentek vysokých škol s názory a očekáváním jejich dětí. Nutno říci, že výzkumný vzorek studentstva ani rodičovské generace nebyl reprezentativní. Dotázáno bylo celkem 537 respondentů. Výzkumný soubor obsahoval stejný počet mužů a žen, ale dvojnásobný počet respondentů z rodičovské generace než respondentů z generace jejich dětí. Dotazování byli totiž nejdříve studenti a studentky, a posléze vždy oba rodiče dotázaných studentů a studentek. To znamená, že z každé rodiny se výzkumu zúčastnili celkem 3 lidé.

V otázce postavení žen na trhu práce se v různých ohledech obě sledované generace od sebe poměrně výrazně odlišují. Výzkum se mimo jiné zaměřil na překážky uplatnění žen v práci a v postupu v kariéře tak, jak je vidí studenti/studentky vysokých škol a ve srovnání se zkušeností jejich rodičů. Na pracovní pozici mužů a žen má vliv nastavení genderových rolí v naší společnosti, které ovlivňuje jak jejich chování v rodině i zaměstnání, tak i pohled zaměstnavatelů na muže a ženy jakožto zamě-

¹⁰ Tento text vznikl v rámci grantu Grantové agentury České republiky č. 403/05/2474 „Kombinace pracovního a rodinného života v perspektivě genderových vztahů, sociální a zaměstnavatelské politiky ČR“.

stnace a zpětně i odhad šancí na trhu práce jednotlivých aktérů v konkrétních životních situacích. Generace dnešních vysokoškoláků považuje za dvě hlavní budoucí překážky v uplatnění mladých žen v práci mateřskou a rodičovskou dovolenou (77 % studentek a dokonce 91 % studentů) a péči o (předškolní a školní) děti (61 % studentek a 73 % studentů).

Naproti tomu ze zkušenosti generace jejich matek a otců vyplývá, že pro matky studentů a studentek byly tyto dvě bariéry významně menším problémem, než jak očekává generace jejich dětí. Mateřská dovolená byla problémem v zaměstnání pouze pro 48 % matek, 56 % otců hodnotilo mateřskou dovolenou jako problém v zaměstnání jejich partnerek. Péče o děti znamenala bariéru pro 44 % matek, 47 % otců odhadovalo péči o děti jako bariéru v zaměstnání jejich partnerek. Překážkou, kterou naopak za méně významnou než generace rodičů považuje pro uplatnění žen generace studentů a studentek, je péče o domácnost. To by mohlo znamenat buď plánování rovnoměrného rozdělení péče o děti v rodinách, které založí současní VŠ studenti, nebo častějšího využívání placených služeb pro práci v domácnosti. Vysvětlením však může být i rozdíl mezi plánováním chodu vlastní domácnosti, se kterým studenti nemají praktické zkušenosti a budoucí realitou, která těmto plánům nemusí odpovídat.

Diskriminaci žen na trhu práce vidí jako závažnější problém generace studentů a studentek (20 % studentek, 39 % studentů) než generace jejich rodičů (17 % matek, 12 % otců). To může být způsobeno nejen vznikem nových forem genderových nerovností v práci, ale také v posledních letech rostoucí společenskou diskusí o existenci diskriminace na základě pohlaví, kterou sledují více mladí lidé a vysokoškoláci.

I přesto, že si studenti a studentky častěji než jejich rodiče uvědomují existenci diskriminace na základě pohlaví, až 63 % studentek a téměř tři čtvrtiny studentů tvrdí, že v jejich vlastním oboru se při hledání zaměstnání diskriminace obávat nemusí. I přesto, že se studenti a studentky domnívají, že je mateřská a rodičovská dovolená významnou bariérou v uplatnění žen na trhu práce, pouze okolo 15 % z nich (shodný podíl studentů i studentek) očekává závažnější komplikace při hledání zaměstnání. Pětina studentů a o něco více, stále však pouze zhruba čtvrtina studentek pak předpokládá závažnější obtíže při pracovním postupu na pozici, kterou by chtěli na trhu práce dosáhnout.

Vzhledem k tomu, že naprostá většina dotazovaných studentů a studentek plánuje ve svém životě kromě uplatnění na trhu práce také založení rodiny, zaměřili jsme se v našem výzkumu i na to, jakým způsobem hodlají své pracovní a rodinné povinnosti skloubit. Jaké jsou tedy plánované strategie skloubení práce a rodiny v populaci současných vysokoškolských studentů, a především studentek? V jejich

plánech se projevilo jednoznačné odmítnutí založení rodiny ihned po ukončení studia. Pouze 1 % studentek plánuje založení rodiny ihned po ukončení studia nebo dokonce ještě během studia. Před založením rodiny chtějí studentky v první řadě nalézt zaměstnání, které by chtěly v životě vykonávat. Celá polovina z nich však považuje za důležité nejen nalezení dobrého zaměstnání a získání praxe, ale také dosažení dobré pracovní pozice předtím, než se stanou matkami. V případě těhotenství ve věku 26 let by se však většina z nich, podle vlastního vyjádření, rozhodla pro porod dítěte a odchod na mateřskou a posléze rodičovskou dovolenou. Pouze 16 % z dotázaných studentek by podle vlastního vyjádření upřednostnilo v takové situaci práci před odchodem na rodičovskou dovolenou a případně i porodem jako takovým.

I v případě rodičovství přesně naplánovaného se však ideály a reálná očekávání studentek i studentů ohledně rodičovství rozcházejí. Více než polovina studentek a dvě pětiny studentů by za ideální považovali, kdyby se na rodičovské dovolené muž i žena vzájemně vystřídali. Reálně však takové uspořádání rodinných vztahů ve své vlastní rodině (až si ji jednou založí) plánuje a očekává jen necelá čtvrtina z nich. Ostatní se vesměs domnívají, že na rodičovskou dovolenou půjde pouze žena.

V porovnání s ideálními představami rodičů (matek i otců) ohledně péče o děti na rodičovské dovolené, jsou přání studentů a studentek, méně genderově stereotypní. Kdyby se totiž ohledně rodičovské dovolené mohly rozhodovat (v současné době, kdy je střídání rodičů na rodičovské dovolené umožněno) jejich rodiče, pouze 29 % matek a méně než čtvrtina otců by považovala za ideální možnost střídání a naopak většina by zvolila genderově stereotypní vzorec chování. Tato situace odpovídá také tomu, že by více otců (76 %) než studentů (57 %) považovalo za nepřijatelné, kdyby po delší dobu přinášela do domácnosti výdělek pouze jejich partnerka, a naopak menší podíl matek (45 %) než studentek (57 %) by byl v případě finančního zajištění partnerem nespokojen se svou po delší dobu trvající ekonomickou neaktivitou.

Zhruba polovina studentů a studentek se domnívá, že s jejich dítětem zůstanou doma do tří let jeho věku buď oni/ony nebo jejich partner/ka. Pouze 10 % studentek, ale téměř pětina studentů předpokládá, že s dítětem zůstane jeden z rodičů až do čtyř let věku dítěte. Zbývající, a tedy poměrně vysoký podíl studujících plánuje, že jakožto rodiče zůstanou v domácnosti se svým dítětem naopak méně než 3 roky. Při rapidním propadu v počtu jeslí po roce 1989, který neodpovídá poklesu porodnosti, jelikož pokles porodnosti značně převyšuje, je ale otázkou, zda-li bude těmto vysokoškolákům (a především vysokoškolačkám) návrat do zaměstnání dříve než jejich dítě dosáhne 3 let (a tudíž bude moci využívat služeb mateřských škol) umožněn.

Část studentek a studentů po narození dítěte sice pravděpodobně změní své plány ohledně délky trvání jejich ekonomické neaktivity, ale část z nich nebude za stávající situace pravděpodobně umožněno zrealizovat své plány ohledně návratu do zaměstnání. Kromě limitované možnosti využití veřejných zařízení péče o děti mladší 3 let a finančně nákladného využití soukromé placené péče o děti by mohli studenti a studentky ovšem využívat v případě návratu do zaměstnání i výpomoci ze strany svých vlastních rodičů.

Pětina matek studentů a studentek totiž deklaruje svou ochotu vyhovět případné žádosti svých dětí celodenně a dlouhodobě pečovat o své vnuky a vnučky z důvodu návratu dcery/syna do zaměstnání v každém případě a dvě třetiny matek podmiňují tuto ochotu tím, že by v takovém případě musely být již v důchodu. Otcové studentů a studentek nejsou v daném ohledu tak vstřícní jako jejich partnerky. Pouze 14 % nich by projevilo ochotu podle vlastního tvrzení v každém případě, necelá čtvrtina z nich v případě, že by byli již v důchodu, necelá čtvrtina z nich v případě, že by byli v důchodu spolu se svou partnerkou a necelá čtvrtina v případě, že by byla v důchodu jejich partnerka (bez ohledu na jejich vlastní ekonomický status). Míra potenciálu využití rodinných zdrojů pomoci, co se péče o předškolní děti týče, je tedy v projekci potencionálních prarodičů závislá především na ekonomickém statusu a zdraví „babiček“.

Po návratu z rodičovské dovolené do zaměstnání chce většina studentek pracovat na plný úvazek. Téměř dvě pětiny studentek by však preferovaly v období předškolního věku svého dítěte práci na úvazek zkrácený. (Pouze 1 % studentek by chtělo po ukončení rodičovské dovolené zůstat v předškolním věku dítěte v domácnosti a ostatní studentky mateřství neplánují vůbec – 5 %). Odpovědi studentů byly na rozdíl od odpovědi studentek v daném ohledu velmi homogenní, jelikož z těch, kteří otcovství ve svém životě plánují (90 %), pouze zanedbatelný počet uvažuje o tom, že by pracovali kvůli péči o předškolní dítě starší 3 let na částečný úvazek nebo že by se zaměstnání vzdali úplně.

Celá třetina rodičů studentek a studentů by si v daném ohledu vůbec netroufla svým dětem cokoli doporučit. Čtvrtina by ale studentkám doporučila po ukončení rodičovské dovolené v období předškolního věku dítěte práci na částečný úvazek a ostatní by se vesměs přiklonili k plnému návratu do zaměstnání. Pouze 3 % rodičů se domnívají, že by měly studentky zůstat v daném období raději v domácnosti.

Jaké bude reálné chování studentů a studentek, co se harmonizace práce rodiny týče, a zda-li se rodiči ve svém životě vůbec stanou, nelze na základě našeho výzkumu pochopitelně indikovat. Zřejmý je nicméně názorový posun mladé generace vysokoškoláků – mužů i žen – směrem k preferenci genderově nestereotypní dělby práce při výchově dětí, a zároveň také jejich větší senzitivita k pracovní diskriminaci na základě genderu. Reálně však studenti a

studentky předpokládají, že se bude dělba genderových rolí při výchově jejich dětí častěji, než by si přáli, podobat uspořádání genderových rolí v rodině jejich rodičů a zároveň se většina z nich nezdá být připravena na možné komplikace (včetně diskriminace) na trhu práce.

Alena Krížková, Hana Hašková

alena.krizkova@soc.cas.cz

hana.haskova@soc.cas.cz

»

Pracující rodiče: ženy i muži?¹¹

Klíčová slova: kombinace práce a rodiny, rodičovství, diskriminace na trhu práce

Pravidelné srovnávací statistiky zemí Evropské unie, které vydává Eurostat, ukázaly jednoznačný primát České republiky v míře negativního vlivu rodičovství na postavení žen v zaměstnání. Tato míra, která ukazuje čím je vyšší větší rozdíl v postavení bezdětných žen a žen s dětmi na trhu práce dosáhla v roce 2004 pro Českou republiku hodnoty 41. Přitom průměrná hodnota 25 zemí Evropské unie je 14. Pro srovnání např. v Německu, které je známé existujícími genderovými nerovnostmi, tato míra dosahuje zhruba čísla 20.

Dlouhodobě snižená porodnost způsobená odkládáním porodů silných populačních ročníků 1971 – 1978 až o 10 let oproti generaci jejich rodičů, se začala mírně zvyšovat v posledních letech, a tím zřejmě také rozkolísala tuto míru, která má tendenci ještě mírně stoupat. Odkládání porodů bylo v České republice způsobeno nejen ekonomickou transformací a hodnotovými změnami a diferenciací životních strategií, ale také zvyšující se zátěží žen. Snižování sociálních transferů rodinám a sociální podpory porodnosti, alarmující situace bydlení a zvyšování nejistoty zaměstnání zejména pro ženy má spolu s velmi dlouhou mateřskou a rodičovskou dovolenou negativní vliv na rozhodování žen o založení rodiny. Sociologové a demografové se liší ve svých makrosociálních interpretacích trendu změn v porodnosti.

Možná vysvětlení nabízí i sociologie genderových vztahů a všímá si právě souvislosti nízké porodnosti a znevýhodnění žen jak v práci, tak i v rodině. Diskriminace žen (zejména těch s dětmi do 6 let) na pracovním trhu je v České republice zcela běžná a jak ukazují sociologické výzkumy, ženy se svým znevýhodněním v práci v souvislosti s mateřstvím počítají při plánování své pracovní dráhy. Rodičovství ve spojitosti se zaměstnáním je společností vnímáno, ale i reálně prožíváno ženami jako jejich individuální zátěž, kterou musí řešit samy. Již od roku 1999 je Zákonem o zaměstnanosti zakázáno pokládat při přijímání do zaměstnání otázku na soukromý a rodinný život a toto jednání je označeno za

¹¹ Tento text vznikl v rámci grantu Grantové agentury České republiky č. 403/05/2474 „Kombinace pracovního a rodinného života v perspektivě genderových vztahů, sociální a zaměstnavatelské politiky ČR“.

diskriminační. Oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR v současnosti řeší výzkumný projekt „Kombinace pracovního a rodinného života v perspektivě genderových vztahů, sociální a zaměstnavatelské politiky ČR“, ve kterém se zaměřuje na situaci rodičů dětí do 18 let. Impulsem ke startu takového projektu byla právě dlouhodobě potvrzovaná souvislost rodičovství resp. mateřství a znevýhodnění žen na trhu práce a zároveň společenské trendy, které naznačují potřebu nově řešit spojení těchto dvou sfér především v životě rodičů s dětmi. **Přesto, že diskriminační otázky jsou při přijímání do zaměstnání nebo během jeho výkonu zákonem zakázány, reprezentativní výzkum zkušeností rodičů ukázal, že více než polovina matek, ale pouze zhruba 15% otců se s otázkami na jejich rodinný a osobní život někdy setkalo.** Alarmující je, že téměř každá pátá žena – matka – se s těmito diskriminujícími otázkami setkala ve svém současném zaměstnání a více než třetina žen v minulém zaměstnání.¹²

Do možnosti kombinace práce a rodiny se po roce 1989 výraznou měrou promítají také proměny trhu práce v celosvětovém měřítku, které je možné charakterizovat jako všeobecnou „flexibilizaci práce“. Vzrostly nároky na efektivitu kombinace pracovních a rodinných zátěží. Sféry práce a rodiny už nadále nemohou být striktně odděleny a tento fenomén podmiňuje rozvoj nových forem odpovědnosti a fázování času vyžadovaného těmito sférami. Jde zejména o nárůst prostorové variability – místo práce (doma, v zaměstnání, ve veřejném prostoru, v různých kombinacích v průběhu času); pracovní mobility – (stěhování za prací, ztráty zaměstnání, nutnost rekvalifikace); časové flexibility a organizační variability – rychlý postup změn v charakteru práce, nutnost „být k dispozici“, nepravidelná pracovní doba, variabilita v organizaci práce – diverzita pracovních úkolů, důraz na inovaci řešení, motivaci a týmovou práci. Tyto změny s sebou přinášejí jak nejistotu pracovní pozice a stres způsobený neustálou změnou podmínek v dlouhodobém i krátkodobém měřítku, tak enormně zvyšují náročnost kombinace pracovní a rodinné zátěže. Na českém trhu práce se zatím tyto změny projevují zejména jako vzrůstání nároků na zaměstnance a pracovníky než jako otevírání se možnosti variability pracovního výkonu a možnosti volby. Flexibilita je zatím výhodná zejména pro zaměstnavatele, ale v budoucnu se dá očekávat rovněž změna v souvislosti s narůstajícím podílem pracujících rodičů tak, jak roste porodnost v současné době a očekává se pokračování tohoto trendu.

¹² Data jsou z reprezentativního výzkumu rodičů s dětmi do 18 let, který byl v roce 2005 proveden v rámci projektu „Kombinace pracovního a rodinného života v perspektivě genderových vztahů, sociální a zaměstnavatelské politiky ČR“ na vzorku 1998 rodičů (833 mužů a 1165 žen) oddělením Gender & sociologie a Centrem pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu AV ČR.

Pracovní systém vůbec nevytváří nebo jen velice omezeně toleruje funkční mechanismy pro kombinaci práce a rodiny v životě. Kombinace práce a rodiny je v české společnosti hodnotově i sociálně deklarována a společenskými normami a stereotypy podmíněna jako záležitost žen. A tak je tento problém přesouván na ženy a není pokládán za celospolečenský problém. Je vnímán jako záležitost jen poloviny populace (netýkající se tedy mužů). Tento přístup však nejen že zakládá diskriminační praktiky vůči ženám, ale také omezuje a determinuje pozici mužů v obou sférách: **muži jsou znevýhodnění stereotypními postoji zaměstnavatelů i společnosti jako celku, protože se od nich očekává primární angažovanost v práci a kombinace práce a rodiny není hodnotově vnímána jako slučitelná s mužskými sociálními rolemi.** Muž, který využije např. rodičovskou dovolenou, je naprostou výjimkou a reakce na tuto situaci v pracovním prostředí jsou různé.

Tak jako se trh práce diferencuje a je třeba nacházet nová organizační řešení a být flexibilní, je také třeba vytvářet inovativní přístupy k řešení vztahu pracovní a rodinné sféry v životě zaměstnanců. Rodičovství by nemělo být považováno za handicap, protože se týká jak žen, tak i mužů. Rodičovství by nemělo automaticky znamenat skutečné ani očekávané snížení pracovních šancí žen, ani naopak zvýšení pracovní zátěže mužů. Rodiče i zaměstnavatele by si měli uvědomit, že jednání v mezích genderových stereotypů o ženě pečovatelce a muži živiteli, jakkoli dnes platí již jen rámcově, reprodukuje tyto stereotypy a přispívá k dalšímu znevýhodňování žen i mužů v práci. **Muži, kteří nevyužívají nebo nežádají opatření v zaměstnání pro kombinaci pracovní a rodičovské zátěže, tak nepřímo přispívají k diskriminaci žen na pracovišti,** protože napomáhají k udržení stereotypu ženy pečovatelky, jejíž pracovní výkon vyžaduje výjimky a další různé „úlevy“. Jedním z důsledků takového rozdělení pracovníků na výkonné otce a nevýkonné matky pak jsou stereotypy o tom, co je možné si v zaměstnání „dovolit“. Z výše zmíněného výzkumu vyplynulo, že více než polovina žen cítí tlak na to, aby nezůstávaly příliš často doma s nemocnými dětmi. Stejný pocit má však jen 15% zaměstnaných mužů. Zřejmě proto, že od nich nikdo (a nejspíš často ani oni sami) nečeká, že by se rozhodli s nemocným dítětem doma zůstat.

Rodičovství by mělo být chápáno jako součást pracovní role a zaměstnanci by neměli být chápáni jako odtržení od dalších sfér života. Zaměstnavatelé by si měli uvědomit, že spokojení zaměstnanci a zaměstnankyně, kteří jsou zároveň rodiči, jsou často výhodnější pracovní silou díky jejich loajalitě, pokud zaměstnavatel vyjádří ochotu vytvářet podmínky pro kombinaci pracovních a rodinných závazků a naslouchat potřebám zaměstnanců v tomto ohledu. Stejně tak zaměstnanci, a to především muži by měli využít možnosti být rodiči a nenechat se zaměstnavatelem manipulovat do

role živitele, která často předpokládá mnohem vyšší pracovní nasazení a způsobuje omezení možnosti účastnit se rodinného života v průběhu rodičovství.

Alena Křížková

alena.krizkova@soc.cas.cz

»

Proč ženy pracují více než muži?¹³

Klíčová slova: dělba domácích prací, muž v rodině, genderové stereotypy

Pro současnou českou společnost je příznačný vysoký podíl žen na trhu práce, který dosahuje asi 43 procent pracovní síly. Ženy stráví v průměru 36,3 hodin týdně placenou prací, zatímco muži 41,1 hodin týdně. Zbýlý čas lidé obvykle nemohou věnovat zájmům, ale musí zabezpečit chod vlastních domácností, případně pečovat o děti nebo další členy rodiny. Tento typ činnosti je svou podstatou neplacený, ve společnosti je mu přičítán nižší význam (některé autorky se v souvislosti s domácími pracemi nebojí ani výrazů jako „špinavé“, „hnusné“ a „otravné“ (Mainardi 1993: 51) a celkově je práce v domácnosti chápána jako podřadná ve vztahu k placené práci ve veřejné sféře. Starost o chod domácnosti a péči o děti mají v rodinách s železnou pravidelností na starosti ženy. Značné rozdíly ve vykonávání domácích pracích, které jsou způsobovány genderem, naznačují, že právě práce v domácnosti a péče o děti se významně podílí na konstruování genderu ve společnosti. Domácí práce tak produkují nejen statky a služby, ale také obrazy žen a mužů ve společnosti. (Shelton 1996: 312) I v současné české společnosti jsou ženy tradičně spojovány s vykonáváním domácích prací a péčí o děti. Zodpovědnost žen za správu domácnosti je hluboce zakořeněná a výrazně se tak podílí na konstrukci ženské identity.

Práce v domácnosti nebo pro domácnost můžeme vymezit nejen jako prostý úhrn všech činností nutných k zajišťování chodu domácnosti, ale také jako definování těchto činností jako potřebných, vytváření standardů, podle kterých se budou vykonávat, a kontrolování, zda byly provedeny přijatelným způsobem. Můžeme rozlišovat dva druhy činností spojených s domácností. Základním z nich je management nebo správa domácnosti, což znamená zodpovědnost za domácnost a její fungování, rozdělování úkolů, které je potřeba vykonat, nebo vysvětlování, jakým konkrétním způsobem lze co a kde udělat či obstarat. Tato „mentální“ práce je ve většině domácností zajišťována ženami. Ostatní pak s pracemi v domácnosti „pomáhají“ a provádějí svěřené úkoly, nicméně nepřebírají „hlavní zodpovědnost“ za jejich celkovou koordinaci. Čas, který ženy věnují domácím pracím je výrazně vyšší než čas, který jim věnují muži.

Podle posledních výzkumů je to u žen v průměru 22,8 hodin týdně a u mužů asi 13 hodin. (Chaloupková 2005: 67) Sečtením času stráveného placenou i neplacenou prací zjišťujeme, že ženy pracují výrazně delší dobu než muži (59,1 hodin týdně u žen oproti 54,1 hodinám u mužů). V těchto datech navíc není zahrnuta doba, kterou je třeba věnovat péči o děti. Ta u žen, které mají děti do 18 let, činí v průměru 5,05 hodin denně oproti 2,12 hodin u mužů.¹⁴ Celkově tedy ženy musí strávit prací mnohem více času než muži a zbývá jim podstatně méně volného času, který je navíc více rozkouskovaný, než je tomu v případě mužů.

Existují různé teorie, které se snaží vysvětlit, proč jsou zmíněné činnosti a aktivity rozděleny tak výrazně disproporčně v neprospěch žen. Ekonomizující teorie tvrdí, že rozdělení domácích prací je odrazem různých zdrojů, které muži a ženy do rodiny přinášejí. Vzhledem k tomu, že ženy mají obvykle nižší příjmy, vynahrazují tento nedostatek zdrojů větším podílem na neplacené práci. Tato teorie však platí „jen jedním směrem“ – vydělává-li méně muž, neznamená to, že začne více pracovat v domácnosti. Měli bychom se tedy podívat na jiné možnosti vysvětlení zásadního podílu žen na správě domácnosti. Větší explanační sílu ukazuje teorie socializace, která tvrdí, že ženy a muži jsou socializováni do odlišných společenských rolí, které jsou spojovány s různou mírou zapojení do domácích prací. Rodina je pokládána za místo, kde se dělba práce a pravomoci podle pohlaví tvoří a udržují nejvíce. Podívejme se nyní na to, jakým způsobem se ustavená dělba prací mezi ženami a muži v rodinách reprodukuje, jaké strategie volí muži, ale také ženy, aby současné rozdělení zůstalo zachováno.

Ve většině rodin je to žena, která má hlavní zodpovědnost za chod domácnosti. Pokud muž provádí některé úkoly, většinou se to v rodině chápe tak, že je to pouze „jeho“ pomoc s „její“ prací. Ženy obvykle přistupují k domácím pracím jako k stálé, dvacet čtyř hodinové povinnosti, na kterou je třeba bez přestání myslet a vykonávat, prostě proto, že „se to musí“. Muži zastávají k pracím v domácnosti jiný postoj – většinou je vykonají pouze na požádání ženy a často ani to ne. Nepomáhají s úklidem, praním nebo vařením, když si to okolnosti žádají a kdy je třeba takové činnosti provést, ale spíše tehdy, když se sami rozhodnou. Někdy manžel pomáhá proto, aby mu byla manželka později k dispozici s nějakou jinou činností, a ne proto, že by měl potřebu jí ulehčit „její“ povinnosti. Závislost žen na mužích a jejich výdělcích i nerovnost jejich vztahu dovoluje mužům vyhýbat se určitým domácím pracím, do kterých se jim nechce, zatímco žena se jim vyhnout nemůže.

Podívejme se nyní blíže na taktiky a strategie, které muži používají k tomu, aby si

¹³ Tento text vznikl v rámci grantu Grantové agentury České republiky č. 403/05/2474 „Kombinace pracovního a rodinného života v perspektivě genderových vztahů, sociální a zaměstnavatelské politiky ČR“.

¹⁴ Podle reprezentativního výzkumu Práce a rodina, který zahrnoval 1998 respondentů a respondentek – rodičů dětí do 18 let.

své dosažené výhody zachovali. Z počátku často ukazují dobrou vůli manželce pomáhat s „jejími“ úkoly, ale postupem doby i egalitární manželství končí v tradičních rolích žen a mužů. Zlom přichází obvykle s narozením prvního dítěte, kdy se i rovnoprávné vztahy mění na ty tradiční, znevýhodňující ženy. Muž častokrát navenek projevuje ochotu domácí práce vykonávat, ale pak nezvládá to, co se po něm žádá. Ukazuje se jako dítě, které nechápe nebo nedokáže udělat, co se po něm vyžaduje. Například si nedokáže vzpomenout, kam patří jednotlivé předměty, nedovede rozlišit, kdy už je uklizeno a kdy je třeba v úklidu pokračovat apod. To obvykle vede k tomu, že žena ztrácí trpělivost s neustálým vysvětlováním a danou činnost nakonec provede sama. V některých případech se muži snaží prokazovat svou dobrou vůli tak, že dělají ty práce, které se jim zdají méně obtížné. Každý tak dělá nejdříve to, co dělá rád a co umí dělat, to, na co má náladu a pro co má dovednosti. To ve skutečnosti znamená, že žena vykonává většinu domácích prací, protože muž „nemá rád žádnou z nich, neumí je udělat, nemá k tomu náladu ani potřebné dovednosti.“ Nicméně je tento argument pro muže výhodný, protože se neodvolává na nějaké pevně určené role podle pohlaví, a tím se jeví jako rovný pro ženy i muže.

Další taktika vyhýbání se domácím pracím může spočívat ve vyvolávání scén a konfliktů kolem prací v domácnosti, které nakonec ženu přesvědčí, že je lepší se těmto komplikacím vyhnout a udělat si vše sama. Jiný typ těchto úhybných manévrů je plnění úkolů podle nevhodného časového rozvrhu. Muži sice souhlasí s tím, že budou dělat určitou činnost, ale odmítají se přizpůsobit zavedenému časovému schématu jejího vykonávání. To může v praxi znamenat umývání nádobí jednou týdně, vynášení odpadků jednou za čtrnáct dní apod. Pokud žena proti takovému jednání protestuje, je jí nabídnuto, ať tedy provádí danou práci sama, když jí tento způsob nevyhovuje. Dalším argumentem je argument degradujícího nebo triviálního charakteru domácích prací. Muži tvrdí, že domácí práce jsou pro ně příliš obyčejné a degradující a jejich energie je potřeba k důležitějším věcem. Tyto „snadné“ úkoly ponechají tudíž ženám. Součástí této strategie může být i rozdělení si úkolů na důležité a méně důležité. Důležité, zpravidla ale méně časté, pak vykonává muž a ty jednodušší, ale každodenní, žena. Mužovou sférou se tak mohou stát drobné opravy nebo stěhování nábytku a ženě je svěřeno kupříkladu umývání nádobí. Závažnost „důležitých prací“ je znovu potvrzována i tím, že muži při jejím vykonávání vyžadují pomoc, ať už nutnou nebo jen předstíranou, všech členů rodiny, zatímco žena může svůj díl klidně udělat sama. Žena, které se nedaří prosadit dělbu prací v domácnosti rovným dílem, může zvolit taktiku individualizace prací, které nechce sama dělat. Žena tak kupříkladu může odmítnout uklízet manželovy věci nebo mu žehlit. Pokud

on stojí o to, aby tyto činnosti byly provedeny, musí je vykonat sám.

Ivo Možný upozorňuje na fakt, že i v párech, které zastávají egalitaristické názory na rozdělení domácích prací, ženy podvědomě usilují o vykonávání mírně nadpolovičního podílu při správě domácnosti. Vzhledem k tomu, že konstrukce ženské identity je v současné české společnosti stále spojována s péčí o domácnost a děti, je zákonité, že i pro sebepojetí žen je důležité uchovat si hlavní odpovědnost ve sféře rodiny. Tím se vytváří jakýsi začarovaný kruh domácích prací – ženy se na jedné straně snaží muže přimět k větší aktivitě v daném poli, zároveň si však stále musí udržovat převahu. Tato převaha jim dovoluje mít v rodině výsadní postavení „strážkyně rodinného krbu“, protože vzhledem ke svým nižším příjmům většinou nemohou získat prestižnější status „živitele rodiny“.

Jana Bierzová

jana.bierzova@soc.cas.cz

Literatura

- Chaloupková, J. 2005. Faktory ovlivňující dělbu domácí práce v českých domácnostech a hodnocení její nespravedlnosti. *Sociologický časopis* 41 (1): 57-77.
- Horna, J. L. A. 1992. Feministické přístupy v sociologii rodiny. *Sociológia* 24 (6): 535-543.
- Mainardi, P. 1993. Politika domácích prací. *Aspekt* 1 (1): 51-52.
- Singly, François de 1999. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál.
- Možný, I. 1983. *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*. Brno: Univerzita J.E. Purkyně.
- Shelton, B. A., John, D. 1996. The Division of Household Labor. *Annual Review of Sociology*, 22: 299-322.

»

Hodnocení dělby práce v domácnosti¹⁵

Klíčová slova: dělba domácích prací, genderové stereotypy

Fakt, že české ženy investují do práce v domácnosti více času než jejich partneři, je dobře známou skutečností. Muži i ženy dokonce poměrně dobře odhadují, kolik hodin stráví týdně prací v domácnosti oni sami, na straně jedné, a kolik hodin stráví týdně prací v domácnosti jejich partneři/partnerky, na straně druhé. Prací v domácnosti se zde přitom rozumí péče o domácnost – nikoliv volnočasové aktivity nebo péče o děti, probíhající v domácnosti.

Méně známé už je ovšem hodnocení nerovné dělby práce v domácnosti z pohledu českých

¹⁵ Tento text vznikl v rámci grantu GA AV ČR „Fenomén bezdětnosti v kontextu společenských změn v ČR“ s reg. č. KJB7028402.

mužů a žen. Někteří tvrdí, že ačkoliv je dělba práce v domácnosti nerovná, co se podílu práce vykonané mužem a ženou týče, ženám i mužům taková situace vyhovuje a nehodnotí ji jako nespravedlivou, ale naopak jako funkční a žádoucí. Jak tedy nerovnou dělbu práce v domácnosti hodnotí čeští muži a ženy podle reprezentativního dotazníkového šetření ISSP z roku 2002? A existují v rámci tohoto hodnocení rozdíly mezi muži a ženami?

Většina žen (59 %) se domnívá, že vykonává více než spravedlivý podíl prací v domácnosti, nebo případně zhruba tolik, kolik je jejich spravedlivý podíl (37 % žen). Polovina mužů (49 %) se naopak domnívá, že vykonává zhruba tolik, kolik je jejich spravedlivý podíl na práci v domácnosti, nebo případně méně než spravedlivý podíl (42 % mužů). Co přesně znamená spravedlivý podíl práce v domácnosti bylo přitom zcela ponecháno na rozhodnutí každého jednotlivého respondenta (viz tabulku 1).

Ženy pociťují zpravidla větší partnerské napětí ohledně rozdělení činností v domácnosti než muži. Mezi ženami, které deklarují partnerské spory ohledně výkonu prací v domácnosti, jsou především ty, které se domnívají, že rozdělení prací v jejich domácnosti je nespravedlivé, a to v jejich neprospěch.

Ačkoliv platí i v rámci mužské populace, že pociťují partnerské konflikty ohledně rozdělení prací v domácnosti především ti, kteří jej ve vlastní rodině vnímají jako nespravedlivé, nebyla u mužů potvrzena souvislost mezi mírou partnerských neshod ohledně prací v domácnosti a tím, zda vnímají rozdělení prací ve své domácnosti jako nespravedlivé vůči sobě samým nebo vůči své partnerce. Nejkonfliktnějším stavem, co se výkonu prací v domácnosti týče, je tedy situace, v níž žena i muž hodnotí rozdělení práce v jejich vlastní domácnosti jako nespravedlivé vůči ženě.

Muži, kteří deklarují, že nesou nespravedlivě větší zátěž práce v domácnosti než jejich partnerka (9 %), vykazují v průměru více než 23 hodin týdně věnovaných prací v domácnosti. Muži,

kterí hodnotí svůj podíl na práci v domácnosti jako nespravedlivě menší, vykazují v průměru 12 hodin týdně věnovaných prací v domácnosti. U žen tato souvislost prokázána nebyla, jelikož jak ty ženy, které považují svůj podíl za nespravedlivě menší, tak i ty ženy, které považují svůj podíl za nespravedlivě větší, vykazují v průměru 22-23 hodin týdně strávených prací v domácnosti.

Fakt, že u naprosté většiny partnerství, v nichž ženy deklarují výkon většího než spravedlivého podílu práce v domácnosti (59 %), dochází ke sporům ohledně rozdělení domácích prací častěji než v rodinách, kde je tomu podle názoru žen naopak (nebo kde je práce rozdělena z jejich pohledu spravedlivě), naznačuje, že je taková v ČR obvyklá dělba práce výsledkem přizpůsobení se genderovým stereotypům, které jsou však ženami chápány celkově vzato jako nespravedlivé. Fakt, že u marginálního podílu rodin, v nichž deklarují výkon většího než spravedlivého podílu práce v domácnosti naopak muži (9 %), nedochází ke sporům ohledně rozdělení domácích prací častěji než v rodinách, kde je tomu podle názoru mužů naopak (42 %), zase naznačuje, že je taková v ČR nezvyklá dělba práce spíše výsledkem specifické partnerské dohody, vyplývající ze specifické (a možná dočasné) situace rodiny, ačkoliv takovou dělbu práce charakterizují muži celkově vzato jako nespravedlivou.

Za nejvíce nespravedlivé považují muži i ženy rozdělení práce v domácnosti v období, kdy mají děti ve školním, nikoliv předškolním věku, i když právě v předškolním věku dítěte dochází k největším rozdílům mezi počtem hodin, které tráví prací v domácnosti matka a otec dítěte. Nicméně, pro výchovu dětí v předškolním věku považuje 39 % Čechů a Češek za nejlepší řešení, pokud zůstane žena s dítětem v domácnosti. A další zhruba polovina chápe jako nejlepší variantu práce pro ženy v daném období práci na částečný úvazek. Tento postoj se spolu s dalšími faktory projevuje jednak v hlubokém poklesu ekonomické aktivity žen v období péče o předškolní děti z důvodu odchodu na rodičovskou dovolenou, jednak v poklesu průměrného počtu hodin, které tráví ekonomicky aktivní ženy v daném období prací v zaměstnání.

Takže ačkoliv dochází v období rodinného cyklu s předškolními dětmi k největším rozdílům v počtu hodin, které tráví partner a partnerka prací v domácnosti, nejsou tyto rozdíly vnímány nutně jako nespravedlivé. Jako nespravedlivé však začnou být vnímány v době, kdy se žena navrací k výkonu své práce na plný úvazek, děti začínají chodit do školy, ale výrazně nerovné rozdělení prací

Tabulka 1. Pocity spravedlnosti a nespravedlnosti v rámci dělby prací v domácnosti podle pohlaví respondentů sdílejících se svým partnerem/partnerkou stejnou domácnost (v %)

Vykonávám:	mnohem víc, než je můj spravedlivý podíl	o něco více, než je můj spravedlivý podíl	zhruba tolik, kolik je můj spravedlivý podíl	o něco méně, než je můj spravedlivý podíl	mnohem méně, než je můj spravedlivý podíl	celkem
Muži	5	4	49	24	18	100
Ženy	34	25	37	3	1	100

Zdroj: ISSP 2002; Pouze respondenti žijící s partnerem/partnerkou v jedné domácnosti; N=848.

v domácnosti, které rodina zavedla v období, kdy žena omezila kvůli péči o děti své aktivity na trhu práce, se mění pouze minimálně.

Co z této analýzy tedy vyplývá pro muže? Chtějí-li se vyhnout partnerským konfliktům ohledně rozdělení prací v domácnosti, měli by se snažit, aby bylo toto rozdělení vnímáno v jejich rodině oběma partnery jako spravedlivé. A jediný trvalý způsob, jakým toto zajistit je zvětšit svůj podíl na výkonu prací v domácnosti. Rozdělení prací v domácnosti přitom nemusí být pro zajištění spokojenosti obou partnerů v současné době nutně rovné, ale vyrovnanější než jak je tomu ve většině současných partnerství v ČR.

Hana Hašková
hana.haskova@soc.cas.cz

»

Otcové v péči o děti¹⁶

Klíčová slova: aktivní otcovství, pečující otec, kombinace práce a rodiny

V průběhu první poloviny uplynulého století se v psychologické teorii (konkrétně u následovníků Freudovy psychoanalýzy) zformoval a upevnil poznatek, že matka je klíčovou osobou ve vývoji dítěte: na osobnosti matky a charakteru její péče závisí psychický a osobnostní vývoj dítěte (přinejmenším) v jeho nejranějším stadiu. I když nepanovala vždy shoda v tom, že aspekty mateřské péče jsou jen pozitivní (viz M. Klein), ideál určitého typu matky (autonomní) a určitého typu mateřské péče (vřelé) v realitě zafungoval výrazně normotvorně.

I ve své době vlivné Parsonsově sociologické teorii rolí a rolového uspořádání v rodině (1955) je matka považována za osobu, která péčí a starostí o druhé vytváří citové zázemí a poskytuje emocionální podporu ostatním členům rodiny, a otec pak za toho, kdo zabezpečuje ostatní členy rodiny materiálně a kdo orientuje děti mimo rodinu na okolní svět. Schematičnost a problematičnost uspořádání tohoto typu a idealizaci jeho fungování pak odhalila psycholožka B. Friedan na počátku 60. let ve své práci *The Feminine Mystique* (1963, česky 2002). Ženy, které zůstaly „uvězněny“ ve svých domovech, trpěly často pocity prázdnoty, nenaplněnosti, objevovaly se u nich psychické poruchy... Nejednalo se však o ryze osobní a soukromý problém těchto žen (jak by se mohli lidé běžně domnívat), nýbrž o hlubší, a to sociální problém – problém nerovnosti – nerovnosti sociální pozice (žen a mužů), problém jejich rozdílné sociální evaluace, nestejných možností i perspektiv, které se k jejich rolím a pozicím v tomto typu uspořádání vážou. Začalo být zjevné, že je nutné pohled na rodinné i nerodinné role mužů a žen přehodnotit.

¹⁶ Článek vznikl v rámci grantu „Změny v uspořádání genderových rolí v rodině...“ podpořeného GA AV ČR, reg. č. A700280504 a grantu GA „Kombinace pracovního a rodinného života v perspektivě genderových vztahů, sociální a zaměstnavatelské politiky ČR“, reg.č. 403/05/2474.

A co otec?

Postupně začala být nabourávána představa, podle které měl otec v prvních letech života dítěte plnit v zásadě dva základní úkoly, jak kdysi poznamenal prof. Matějček (1994), a sice: starat se o finanční zabezpečení rodiny a nezatěžovat matku, aby se mohla plně věnovat dítěti.

Dlužno podotknout, že ve světě se na otce coby objekt výzkumů orientovaných na sledování interakce mezi rodičem a (nedospělým) dítětem začala zaměřovat intenzivnější pozornost až v průběhu 70. let minulého století. Výzkumy se sice nejprve neorientovaly na vztah otců k nejmenším dětem (a naopak), ale poté, co se tak stalo, výsledky mnohých těchto šetření potvrdily, že není rozdíl v počáteční (ne)schopnosti (ne/kompetenci) rodičů (matky a otce) pečovat o novorozence, nýbrž, že muži zpravidla nejsou k péči o nejmenší dítě (dostatečně) motivováni, není na ně v tomto směru vyvíjen (kulturní) nátlak (tak jako na ženy), není jim to kulturně a sociálně umožněno, máme-li uvést ta nejzásadnější zjištění (Lamb 1981 a 1986).

Fenomén „nových“ otců

V konceptu „nového otcovství“ je otec pojímán jako stejně schopný, kompetentní rodič jako matka. Očekává se od něj, že se bude aktivně podílet nejen na výchově svých dětí, ale také na primární, tj. nutné, neodkladné, soustavné a hlavně každodenní rutinní péči o ně (včetně těch nejmenších). Předpokládá se tak větší citové zapojení, angažmá otce v rodině, které může mít pozitivní dopad na všechny zúčastněné aktéry (otce, dítě i matku).¹⁷

Výzkumy sledující rodiny, kde se otcové podílely více právě na oné základní péči o děti, se orientovaly na nejruznější dimenze fenoménu, zejména pak na sledování:

- vlivu na psychický stav a osobnost rodiče (otce i matky)
- vlivu na dítě a jeho vývoj
- vlivu na uspořádání genderových rolí v rodině - na sdílení práv a povinností oběma partnery
- vlivu na vztahy v rodině, na jejich kvalitu a stabilitu
- profesního uplatnění a možností kariérového rozvoje pečujícího otce a jeho partnerky/manželky.

Výsledky mnohých výzkumů (Parke 1996, Lamb 1997) potvrzují spíše pozitivní dopady aktivního otcovství ve všech sledovaných oblastech. Péče o malé dítě se pro muže může stát obohacující, přispět k jeho osobnostnímu rozvoji, zejména pokud „kultivuje“ jeho senzitivitu vůči druhým, prohlubuje jeho

¹⁷ V tomto bodě je nutné si položit otázku, jak lze „nastartovat“ a podpořit to, aby se muži začali více zapojovat nejen do výchovy dítěte, ale právě do oné primární péče o něj? Zkušenosti ze zemí, kde je tato otázka řešena dlouhodoběji a soustavněji než u nás (zejména Skandinávie), dokládají, že speciální otcovská dovolená (více zemí) či legislativně vymezená část rodičovské dovolené pro každého z rodičů (více zemí), příp. i pro jejich souběh (viz Island), představují účinný nástroj jejího praktického řešení.

schopnost emocionální prožívání. Zapojení se otce do péče může významně přispívat k pocitu osobní spokojenosti muže. Tam, kde o dítě pečují (i) otcové, což předpokládá, že s nimi tráví více času, než je u mužů obvyklé, bývají spokojenější (a sebejistější) i děti. V tomto typu rodin se pak zpravidla vytváří těsnější a pevnější vazba mezi rodiči dítěte. I když to nemusí automaticky znamenat, že k rozpadu partnerského soužití do budoucna nedojde, zvyšuje se tím pravděpodobnost „kultivovaného“ rozchodu a zachování schopnosti (partnerské) komunikace i po této události. V případě zániku partnerského svazku rodičů nedochází tak často k zániku rodičovství, resp. výkonu rodičovské-otcovské role, jak to bývá běžné v modelu, kde otec o malé dítě nepečuje (otcové i děti mívají zájem a potřebu svůj vzájemný vztah dále formovat).

Z hlediska fungování rodiny a možnosti seberealizace mimo rodinu, tento typ rodin vytváří šance pro rovnoměrnější sdílení práv i povinností oběma rodiči, pro seberealizaci v rodině i mimo ni. Z hlediska uplatnění na trhu práce se pak ukazuje, že pečující otcové bývají spokojenější v manželství i úspěšnější v kariéře.

Existují však i určitá negativa. Z krátkodobého hlediska může dojít ke zhoršení psychiky pečujícího otce (Juhl 2004, Madson 2004), zůstane-li s dítětem doma na rodičovské dovolené „delší dobu“ (obdobně, jak tomu může nastat u žen) na straně jedné, na straně druhé

Tabulka 1. Když bylo vaše dítě malé (do 1 roku), kdo dělal následující činnosti? (v %)¹⁸

Činnost/ Varianta / Pohlaví	Vůbec ne		Příležitostně		Často	
	Muž	Žena	Muž	Žena	Muž	Žena
Koupání dítěte	17,1	0,5	59,8	1,5	22,8	98,0
Vstávání k dítěti	25,0	0,6	61,6	2,5	12,7	96,9
Přebalování	23,7	0,7	60,9	0,7	15,1	98,6
Krmení	29,3	0,5	58,5	0,4	12,0	99,1
Chování	7,2	0,4	61,7	2,5	30,8	97,1
Procházký	13,0	0,3	55,7	5,4	31,0	94,2
Chození k lékaři*	58,8	0,9	32,4	1,5	8,1	97,7

Zdroj: Práce a rodina 2005, N – 1989, *1990

Pozn. Dopčet do 100 % zvláště za kategorii mužů a žen v daných řádcích tvoří vždy odpověď „nevím“.

¹⁸ Pozn. Data z reprezentativního výzkumu Práce a rodina podpořeného grantem GA ČR č. 403/05/2474 „Kombinace pracovního a rodinného života v perspektivě genderových vztahů, sociální a zaměstnavatelské politiky ČR“, N – 1998, rodiče dětí do 18 let.

situace, kdy péči o malé dítě v rodině převzme muž zcela, nemusí být a není jednoduchá ani pro ženu. Ženy, které „přepustí“ své místo v rodině muži, bývají vystaveny silnému sociálnímu tlaku, přísnějšímu sociálnímu hodnocení ze strany sociálního okolí. A tak zatímco muži mnohdy získávají, bývají pozitivně hodnoceni za to, že se starají o dítě, ženy mohou „ztrácet“, neboť jsou nejednou sociálně stigmatizovány a ostrakizovány (Janoušková, Sedláček 2005).

Právě uvedená negativa by se však neměla stát záminkou pro to, aby se model, kde otec o dítě pečuje (zatímco matka pracuje) nebo kde se oba rovnoměrně prostrídají, stal modelem u nás odmítaným a ještě méně rozšířeným než doposud (viz tabulku 1). Negativa by se spíše měla stát signálem pro nový, nezatížený pohled na danou situaci – pro pochopení toho, proč dané uspořádání zcela konkrétní dvojici vyhovuje a co pozitivního členům rodiny vlastně přináší nebo může přinést.

Hana Maříková

hana.marikova@soc.cas.cz

Literatura

- Friedan, B. (1963) 2002. *Feminine mystique*. Praha: Pragma.
- Juhl, T. 2004. „Men's Mood Disorders in Connection with Fatherhood.“ Mezinárodní workshop *Active Fatherhood*. Brno: FSS, katedra sociologie - obor Gender studia, Gender centrum. 3.-4. 11. 2004. (nepublikováno)
- Lamb, M. 1981. *The Role of Father in Child Development*. Wiley, New York.
- Lamb, M. E. (ed.). 1986. *The Father's Role. Applied Perspectives*. New York: John Wiley and Sons.
- Madsen, S. A. 2004. „Fathers' Relations with their Infants“. Mezinárodní workshop *Active Fatherhood*. Brno: FSS, katedra sociologie - obor Gender studia, Gender centrum. 3.-4. 11. 2004. (nepublikováno)
- Maříková, H., Radimská, R. 2003. *Podpora využívání rodičovské dovolené muži*. Praha: MPSV ČR a SOU AV ČR.
- Matějček, Z. 1994. „Také otcové jsou dobrými matkami.“ *Otec-dítě-rodina* 1 (2): 1-2.
- Nešporová, O. 2005. *Harmonizace rodiny a zaměstnání: Rodiny s otci na rodičovské dovolené*. Praha: VÚPSV.
- Parke, R. D. 1996. *Fatherhood*. Cambridge, London: Harvard University Press.
- Parsons, T., Bales, R. F. 1955. *Family, Socialization and Interaction Process*. Glencoe, Ill., Free Press.
- Sayersová, J. 1999. *Matky psychoanalýzy*. Praha: Triton.
- Šmídová, I. 2003. „Matkové“. In Mareš, P., T. Potočný (eds.). *Modernizace a česká rodina*. Brno: Barrister&Principal.

»

Co znamená rozvod pro ženy a co pro muže¹⁹

Klíčová slova: rozvod, genderové rozdíly, péče o děti

Rozvod manželství, zvláště pak pokud se jedná o manželství s dětmi, není pro nikoho ze zúčastněných snadnou záležitostí. I v případě člověka – muže nebo ženy – který rozvod inicioval a čeká na něj jako na vysvobození z nesnesitelné situace, přináší rozvod velkou psychickou zátěž. Většina lidí totiž stále ještě do manželství vstupuje s tím, že bude trvat celý jejich život, a jeho konec tedy znamená určité symbolické selhání, které nás nutí předefinovat si celou vlastní životní historii a význam událostí, které jsme v minulosti prožili (Hopper 2001).

Muži, ženy, manželství a rozvod

Pro oba z partnerů, toho kdo rozvod iniciuje i toho kdo je „opouštěn“, rozchod znamená nutnost najít si nový sociální svět, ve kterém bude žít, a zároveň potřebu vybudovat si novou identitu, která již není založena na tom, že jsem partnerem a manželem. Dochází k novému uspořádání vztahu mezi přáteli a blízkými. Někdy je nutné najít si nové bydlení, zvyknout si na nové prostředí, najít si práci a kompletně přeorganizovat vztahy s dětmi. V minulosti byl řád našeho života založen na existenci rodiny a druhé osoby, která o nás věděla víc než kdokoli jiný, nyní se tento řád rozpadá a je třeba nalézt řád nový. Zároveň musíme objevit nové zdroje naší osobní identity, což znamená, že se vlastně stáváme úplně jiným člověkem. Pro toho, kdo rozvod inicioval, jsou tyto změny o něco snadnější, protože pravděpodobně o rozvodu již nějakou dobu předtím přemýšlel a již v té době si hledal své nové místo ve světě, nové přátele a koníčky – takřikajíc měl čas si na novou situaci zvyknout a připravit se na ni. Ten, pro koho je rozvod překvapením, musí řešit všechny problémy náhle a naráz a navíc je vystaven společenskému traumatu odmítnutí ze strany partnera (Vaughan 1986).

Existují ale specifické problémy, které rozvod přináší ženám a jiné, které přináší mužům. To je dáno tím, že postavení mužů a žen v manželství není stejné. Rozdělení rodinných rolí a dělba práce v rodině stále předpokládá, že úkolem muže je finanční zajištění a úkolem ženy je péče o potomstvo, o muže a domácnost. V roce 2003 si stále 91 % mužů a 89 % žen v České republice myslelo, že hlavním úkolem muže je finančně zabezpečit svoji rodinu, a 79 % mužů a 78 % žen se domnívalo, že péče o malé děti je převážně ženskou záležitostí (Naše společnost 2003). Od žen se v manželství stále více než od

mužů očekává, že zapomenou na své vlastní zájmy a touhy a postaví do popředí zájmy svého manžela a dětí. Na oplátku očekávají emocionální podporu, které se jim ne vždy dostává. Jeden z důsledků těchto rozdílů se odráží ve výzkumech spokojenosti s manželským životem: ženy jsou většinou spokojeny se svým manželstvím méně než muži (Riessman 1990: 206). Ženám obecně přináší manželský vztah méně emocionálního uspokojení než mužům, stěžují si na uzavřenost a odměřenost svých partnerů, méně často než muži je pokládají za své důvěrníky a nejlepší přátele (Walker 1989: 846). To je jeden z důvodů, proč ženy častěji než muži podávají žádost o rozvod. I výzkumy obyvatelstva České republiky potvrzují, že ženy jsou v manželství častěji nespokojené a jsou shovívavější k rozvodu jako řešení situace, kdy pár není schopen řešit své manželské problémy (Čermáková 1997).

Ekonomické důsledky rozvodu

Pro ženy obecně má rozvod větší ekonomické dopady než pro muže. Vzhledem k tomu, že péče o děti a o domácnost spočívá stále ve většině českých rodin na ženě, mnoho z nich rozděluje svůj čas mezi povinnosti profesního a rodinného života. „Rodinná kariéra“ znamená pro ženu ve většině případů menší investice do profesního života. Ženy často podřizují nejen čas strávený prací, ale i geografické místo práce svým dětem a svému manželovi. Během let trvání manželství mají sice ženy přístup k příjmu a prestiži svého manžela, během rozchodu ale tento přístup ztrácejí a nezískávají zpět to, co investovaly – čas a energii strávené péčí o rodinu a emocionální a jinou podporou svých mužů.

Při partnerském rozchodu pak dochází nejčastěji k přechodu z modelu rodiny se dvěma příjmy, kde žena vydělávala méně než její manžel a vedle své profesionální aktivity pečovala o děti a domácnost, na model rodiny s jedním příjmem, kde žena sama živí rodinu a zároveň na jejích bedrech spočívá celá péče o děti. Vzhledem ke svému pohlaví je navíc různými způsoby znevýhodněna na pracovním trhu. Výzkumy ukazují, že ženy rozvodem ekonomicky ztrácejí, zatímco muži postupem času na rozvodu vydělávají, i když mají nadále subjektivní dojem ekonomické ztráty (Arendell 1995). V důsledku toho se rozvedené matky se závislými dětmi stávají skupinou významně ohroženou chudobou a nízkou životní úrovní. Zhruba polovina neúplných rodin v čele s rozvedenou matkou se pohybuje pod hranicí 1,5 násobku životního minima. Výsledkem je tzv. feminizace chudoby: stále větší podíl obyvatel žijících pod hranicí chudoby tvoří ženy a děti.

Muži si oproti tomu ponechávají své pracovní postavení, které získali v průběhu manželství, a často se ztrátou rodiny získávají větší časový prostor, který mohou investovat do své práce. Přes povinnost platit výživné na závislé děti disponují po rozchodu větší částí svých příjmů pro své osobní potřeby, než tomu bylo před rozvodem. Jinou kapitolou je ale v české společnosti bydlení – v mnoha případech

¹⁹ Tento text vznikl v rámci projektu „Rodičovství po partnerském rozchodu - rodičovské role a identity rozvedených matek a otců“ podpořeného grantem Grantové agentury akademie věd id. kód KJB700280503 a byl podpořen projektem Národního programu výzkumu „Souvislosti proměn pracovního trhu a forem soukromého, rodinného a partnerského života v české společnosti“, reg. č. 1J034/05-DP2.

manželka zůstává s dětmi v rodinném bytě s regulovaným nájemným, zatímco muž je nucen si hledat náhradní bydlení, za které platí značnou cenu. Na druhou stranu, mnoho rozvedených otců odmítá či alespoň zpochybňuje povinnost platit pravidelně výživné na své děti, zejména v případě, že rozvod iniciovala manželka. Kvalitativní výzkum ukazuje, že nechtít platit výživné pramení zejména z pocitu ztráty kontroly nad vlastními příjmy – zatímco dříve byly investice do výchovy dětí rodinnými, společnými investicemi, nyní má muž pocit, že přenechává kontrolu nad svými penězi bývalé manželce. Mnoho mužů by proto preferovalo jinou, hmatatelnější a kontrolovatelnější formu materiální podpory svých dětí.

Péče o děti po rozvodu

Jinou kapitolou je ale oblast porozvodové péče o děti, ve které jsou zase jednoznačně znevýhodněni muži. Přesto, že formálně jsou si oba rodiče rovni, soudy stále preferují svěřování dětí po rozchodu manželů do výhradní péče matkám. Je to pravděpodobně důsledek toho, že v úplných rodinách jsou to většinou právě matky, které zastávají každodenní úkony spojené s péčí o děti a jsou dětem spíše k dispozici. Soudci proto předpokládají, že po rozchodu mohou proto právě matky zajistit dětem kontinuitu. Tato nerovnost již však dnes není zakódována v samotných zákonech, ve kterých se o pohlaví rodiče vůbec nehovoří. Rozvod ale znamená v drtivé většině případů narušení či oslabení kontaktů mezi otcem a jeho dětmi.

V posledních deseti letech bylo každý rok 90 % dětí svěřeno do výhradní péče matky a 8 % do výhradní péče otce. Zbytek připadá na svěření jiné osobě a v posledních letech jen v minimální míře na svěření do společné či střídavé výchovy. Masivní a často automatické svěřování dětí matkám vyplývá z převládajících stereotypů a tradičních představ o mateřské a otcovské roli, které sdílejí soudci a soudkyně zabývající se rodinným právem, sociální pracovníci a pracovnice rozhodující o zájmu dítěte a v neposlední řadě i sami rodiče, jak matky, tak otcové, kteří s velkou pravděpodobností ve shodě s těmito stereotypy ani neuvažují o možnosti jiného uspořádání, i když subjektivně trpí omezením kontaktů se svým dítětem. Přestože ale určitá skupina mužů prožívá a prezentuje tuto situaci jako

diskriminační, realita je jen velmi obtížně hodnotitelná. Mnoho mužů nežádá o výhradní či střídavou výchovu svých dětí prostě proto, že nevědí, že taková možnost existuje, nebo nevěří, že mají nějakou šanci uspět. Na druhou stranu, dosti velké procento otců, kteří o takovéto uspořádání výchovy žádají, u soudu uspěje. To ovšem může být dáno tím, že se jedná o muže, kteří vědí, že mají vzhledem k okolnostem reálnou šanci dítě do vlastní výchovy získat.

Rozvod je pro muže i pro ženy bolestnou zkušeností, ať už je chtěný či nechtěný, plánovaný či překvapivý. Na obě pohlaví má v určitých oblastech trochu jiné dopady: zatímco muži jsou mnohdy zvýhodněni ekonomicky, ženy jsou zpravidla znevýhodňovány v oblasti porozvodové péče o děti. V obou případech je ale tato výhoda relativní: muži sice rozvodem zpravidla ekonomicky neztrácejí, zato ale v mnoha případech ztrácejí rodinu a subjektivní pocit domova. Ženy si sice uchovávají každodenní kontakt se svými dětmi, ale mnohdy mají značné problémy sebe a své děti adekvátně materiálně zajistit.

Radka Dudová

radka.dudova@soc.cas.cz

Literatura

- Arendell, T. 1995. *Fathers and Divorce*. Thousand Oaks: Sage.
- Čermáková, M. 1997. *Rodina a mění se gender role – sociální analýza české rodiny*. WP 97:8, Sociologický ústav AV ČR.
- Hopper, J. 2001. „The Symbolic Origins of Divorce.“ *Journal of Marriage and Family* 63 (2).
- Naše společnost* 2003. Výzkum realizovaný Sociologickým ústavem AV ČR.
- Riessman, C. K. 1990. *Divorce Talk: Women and Men Make Sense of Personal Relationships*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Vaughan D. 1986. *Uncoupling*. New York: Oxford University Press.
- Walker, A. J. 1989. „Gender in Families: Women and Men in Marriage, Work and Parenthood.“ *Journal of Marriage and Family* 51 (4): 845-871.

»